Eötvös Loránd Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar

Irodalomtudományi Doktori Iskola

Az uráli népek folklórja és irodalma doktori program

AZ EVÉSZAVAROK MINT IRODALMI TÉMA A KORTÁRS FINN IFJÚSÁGI REGÉNYBEN

DOKTORI DISSZERTÁCIÓ

TÉZISEK

Készítette: Bába Laura Ildikó

Témavezető: Dr. Sirató Ildikó PhD

Programvezető: Dr. Csepregi Márta PhD

Budapest

2012

A TÉMAVÁLASZTÁS INDOKA, A KUTATÁS JELENTŐSÉGE

Az utóbbi évek könyvmegjelenéseinek köszönhetően a kortárs finn irodalom – elsősorban a gyermek- és ifjúsági irodalom – egyre nagyobb teret kap Magyarországon, emiatt indokolt elméleti szempontból is foglalkozni vele. Disszertációm témáját szűkebben az ifjúsági irodalomhoz és annak egyik leginkább jellemző, napjaink társadalmi jelenségeit, problémáit tárgyaló vonulatához kapcsolódóan választottam, mivel úgy gondolom, ezen irányvonal megismertetése külön érdekességgel szolgálhat a hazai közönség számára. A hasonló tematikájú alkotások ugyanis a magyar ifjúsági irodalom terén napjainkban alig vannak jelen – az ide sorolható művek nagy része fordításirodalom[1] –, miközben a megjelenített társadalmi problémák[2] hazánkban is érzékelhetők. A kortárs finn gyermek- és ifjúsági irodalom a témák mellett célközönségét tekintve is bővebb a magyarnál: míg a hazai ifjúsági művek többsége a gyermek, ill. a kiskamasz korosztálynak szól, az ún. *fiatal felnőtt irodalom* Magyarországon szintén zömében a fordításirodalom révén van jelen.

A fent említett irányzaton belül disszertációm az evészavarokat megjelenítő alkotásokat vizsgálja. Választásom egyik indoka, hogy az érintett művekben az evészavarok hátterében legtöbbször az identitáshoz kapcsolódó kérdések állnak, így ezen alkotások illeszkednek az ifjúsági irodalom egyik hagyományosan népszerű vonulatába, az identitáskeresés tárgyalásába. Emellett azt a megközelítésmódot is jól jellemzik, ahogyan az utóbbi évek finn ifjúsági regényei az identitáskérdéseket tárgyalják: ezek éppen a – korporalitás és szexualitás értelemben is vett – testiségen keresztül jelenítik meg az identitással összefüggő problémákat (Huhtala 2006, 13).

A témának emellett többféle magyarországi vonatkozása is van. Az elmúlt években két olyan finn regény is megjelent hazánkban, amelyben központi helyet kapnak az evészavarok: Kira Poutanen *A csodálatos tenger* (ford. Bába Laura; Cerkabella, 2009) és Sofi Oksanen *Sztálin tehenei* (ford. Pap Éva; Scolar, 2011) c. alkotása. Mindkettő szélesebb nyilvánosságot is kapott.[3] Az evészavarok emellett az utóbbi években hazánkban is egyre inkább előtérbe kerülnek. Magas az elterjedtségük, bővül kutatásuk, és nyilvános fórumokon is gyakrabban tárgyalják őket. Irodalmi témaként ugyanakkor alig találkozni velük.

A fenti okok miatt úgy vélem, az evészavarokat tárgyaló finn ifjúsági regények elemzésével értekezésem egyrészt a kortárs finn gyermek- és ifjúsági irodalom egyik jellemző szegletét világítja meg, másrészt a magyar tudományos élet számára is hozzáadott értékkel bírhat.

---

[1] Példa erre két, az utóbbi években magyarul megjelent kortárs finn ifjúsági regény, Hanna-Marjut Marttila *Filmszakadás* (ford. Szakonyi Csilla; Móra, 2009) és Kira Poutanen *A csodálatos tenger* c. alkotása is (l. fent).

[2] Pl. alkoholizmus, kábítószer-függőség, iskolai erőszak, bűnözls, munkanélküliség, fogyatékosság, testi és lelki betegségek, csonka és mozaikcsaládokon belüli viszonyok.

[3] Oksanen regényének megjelenését és az írónő magyarországi látogatását nagy figyelemmel kísérte a média, és az azóta eltelt időben is fel-felbukkannak említései. A XVIII. Budapesti Nemzetközi Könyvfesztiválon (2011), melynek az Európai Unió volt a díszvendége, Finnországot meghívott íróként Kira Poutanen képviselte. Regénye, *A csodálatos tenger* emellett bekerült az ún. Márai-listára, azaz a Nemzeti Kulturális Alapon belül létrejött Márai Ideiglenes Irodalmi Kollégium által a magyar könyvtárak figyelmébe ajánlott kötetek közé.

A DOLGOZAT FELÉPÍTÉSE

A disszertáció bevezetésében a témaválasztás és a kutatás jelentőségének indoklását követően bemutatom a dolgozat felépítését, a vizsgált anyagot, a vizsgálati módszert és a disszertációban használt terminológiát.

A továbbiakban elsőként a dolgozat szűkebb témájának hátterét igyekeztem megvilágítani több oldalról. A második fejezet így áttekintést nyújt a finn gyermek- és ifjúsági irodalom történetéről, majd felvázolja kutatástörténetét. A harmadik fejezet az evészavarok jelenségéhez ad hátteret egy rövid történeti áttekintés, majd az anorexia nervosa és a bulimia nervosa klinikai tüneteinek, az evészavarok magyarázati modelljeinek, illetve más evészavar-típusoknak a bemutatása révén. A negyedik fejezet az evés, az étel és az evészavarok kulturális jelentéseit tárgyalja, előbb tágabban az orális aktivitás, majd az evészavarok tekintetében.

A fentieket követően az ötödik fejezet az evészavarok mint irodalmi téma megjelenését vizsgálja a finn irodalomban, részletesebben is bemutatva a disszertációban vizsgált ifjúsági műveket, fogadtatásukat és kutatástörténetüket, valamint kitérve a felnőtt irodalom körére is. Az értekezés ezután két elemző fejezetben foglalkozik részletesen a vizsgált művekkel. A hatodik fejezet a regények összehasonlító elemzését tartalmazza, általános jellemzők, illetve az azoktól való eltérések mentén. A hetedik fejezet négy választott regény részletes elemzését adja, a bennük felmerülő tematika és az ehhez kapcsolódó központi szimbólumok szempontjából.

A nyolcadik fejezet összefoglalja az elemzések során megállapítottakat, és további kutatási irányokat vázol fel. A dolgozat végül a felhasznált irodalom jegyzékével és a függelékekkel zárul.

A VIZSGÁLT ANYAG

A dolgozatomban vizsgálandó regények kiválasztásához az alapot a Lastenkirjainstituutti[4] [Gyermekkönyvintézet] gyűjteményének gyermek- és ifjúsági irodalomra vonatkozó elektronikus adatbázisa (*Onnet*) adta. A katalógusból előbb a *syömishäiriö/t* [evészavar/ok], *anoreksia* [anorexia] és *bulimia* keresőszavak alapján gyűjtöttem ki a szóba jöhető alkotásokat, majd az így kapott körből kiszűrtem az egyező találatokat, a Finnországban fordításban megjelent és a finnországi szerzőktől külföldön fordításban megjelent műveket, ill. leszűkítettem a kört az anorexia nervosát és a bulimia nervosát tárgyaló regényekre.[5] Hogy a vizsgálati anyag kiválasztási módszerének helytállóságát ellenőrizzem, a kapott eredményt összevetettem a témára vonatkozó szakirodalommal, finnországi

[4] Az 1978-ban eredetileg Suomen Nuorisokirjallisuuden Instituutti [Finn Gyermek- és Ifjúsági Intézet] elnevezéssel alapított intézmény, amely 2010 óta működik jelenlegi nevén, a gyermek- és ifjúsági irodalom országos gyűjtő-információs és kutatóközpontja.

[5] Utóbbi szempont alapján kizártam a vizsgálat alkotások köréből egyrészt a túlsúlyt, ill. obezitást tárgyaló, másrészt az anorexia nervosát és bulimia nervosát ábrázoló, de más műfajú (novella, önéletrajzi jellegű elbeszélés) alkotásokat.

könyvtárak tematikus könyvlistáival és internetes olvasói fórumok könyvajánlásaival. Ennek során csak egyetlen olyan további ifjúsági műre[6] akadtam, amely nem szerepel az *Onnet* találatai között.

A fenti válogatási módszer alapján az alábbi tizenöt ifjúsági regény adja a vizsgálat tárgyát:

Hannele Huovi: *Madonna* (Weilin+Göös, 1986)
Pirkko Talvio: *Levoton Tuhkimo* (Tammi, 1987) [Nyugtalan Hamupipőke]
Inka Nousiainen: *Kivienkeli* (Otava, 1993) [Kőangyal]
Katja Pirttimäki: *Nuoren tytön aakkostanssi* (Karisto, 1995) [Egy fiatal lány ábécétánca]
Sirpa Puskala: *Euroopan pehmeimmät huulet* (WSOY, 1996) [Európa legpuhább ajka]
Emma Marjakangas: *Ei yksin* (Koivu ja tähti, 1997) [Nem egyedül]
Tuula T. Matintupa: *Lasilintu* (Kustannus-Mäkelä, 1998) [Üvegmadár]
Asta Ikonen: *Mia & muutosten kevät* (Karisto, 1999) [Mia & a változások nyara]
Kirsti Ellilä: *Emma ja naapurin Romeo* (Karisto, 2001) [Emma és a szomszéd Rómeó]
Laura Honkasalo: *Siskoni, enkelinluinen tyttö* (WSOY, 2001) [Húgom, az angyalcsontú lány]
Kira Poutanen: *Ihana meri* (Otava, 2001) (*A csodálatos tenger*; Cerkabella, 2009)
Reija Kaskiaho: *Pientä purtavaa* (WSOY, 2002) [Egy kis harapnivaló]
Salla Simukka: *Minuuttivalssi* (WSOY, 2004) [Perc keringő]
Outi Ikonen: *Annika ja Amerikan unelma* (WSOY, 2005) [Annika és az amerikai álom]
Kirsti Kuronen: *Piruettiystävyys* (Karisto, 2010) [Piruettbarátság]

A dolgozat hetedik fejezetében a *Madonna*, az *Ihana meri*, a *Siskoni, enkelinluinen tyttö* és a *Euroopan pehmeimmät huulet* regényeket elemzem részletesebben. Kiválasztásukkor a következő szempontokat vettem figyelembe: az evészavarok bemutatása központi helyet kapjon és elmélyült legyen, a betegség hátterében jellemzően más-más ok álljon, eltérő legyen az elbeszélői szemszög, sokrétű regények kerüljenek górcső alá, ill. korábbi és későbbi művek egyaránt képviseltetve legyenek. A négy választott mű között három anorexia- és egy bulimiaábrázolás található. Az egyenetlen eloszlás oka, hogy míg a választott anorexia tárgyú regények eltérő szemszögből és részben eltérő okoknak tulajdonítva jelenítik meg a betegséget, addig azon bulimiaábrázolások, melyekben az evészavar központi helyet kap, mind a főszereplő szemszögéből láttatják az eseményeket, és Puskala műve mintegy ötvözi a háttérben megjelenített okokat.

A VIZSGÁLATI MÓDSZER ÉS A DISSZERTÁCIÓBAN HASZNÁLT TERMINOLÓGIA

Értekezésemben két fő szempontból vizsgálom az evészavarokat ábrázoló finn ifjúsági regényeket. Egyrészt az evészavarok megjelenítése szempontjából átfogó képet törekszem adni róluk összehasonlító elemzésükkel, másrészt néhány alkotás esetében részletesen vizsgálom az evészavar-ábrázolásokban megjelenő tematikát és az ehhez kapcsolódó központi szimbólumokat. Elemzésemet az érintett művekből vett részletekkel támasztom alá. Az idézeteket finn eredetiben és – mivel dolgozatom magyar nyelvű, továbbá az érintett regények Poutanen alkotásának kivételével hazánkban eddig nem jelentek meg – saját fordításomban magyar nyelven egyaránt megadom.

[6] Inka Nousiainen *Kivienkeli* c. regénye, amelyet a szakirodalom is általában a lelki problémákat megjelenítő alkotások között tárgyal (az Onnet a regényre vonatkozó tárgyszók között pl. a depressziót – *masennus* – szerepelteti).

A terminológia terén elsőként az ifjúsági regény fogalmát érdemes körüljárni. A megnevezés nem műfajt takar, hiszen egyik összetevője pusztán a célközönséget veszi alapul, a regény különböző műfajai így az ifjúsági regények csoportján *belül* értelmezhetők. Az ifjúsági regények kategóriája a 19. század végén alakult ki, amikor a gyermek- és ifjúsági irodalom bővülésével elkülönültek a különböző életkorú közönségeknek szánt formák, és a meséken túl más fiktív prózaműfajokat is kezdtek kínálni a fiatal olvasóknak.

Disszertációm összehasonlító elemző fejezetének kiindulópontját Päivi Lappalainen Anarkiasta anoreksiaan: Ruoan merkityksestä lasten- ja nuortenkirjallisuudessa (2006) [Az anarchiától az anorexiáig: Az étel jelentéséről a gyermek- és ifjúsági irodalomban] c. tanulmánya adja. Noha az utóbbi években több cikk, szak- és tudományos fokozatért írott dolgozat is született Finnországban, amely az evészavarokat tárgyaló szépirodalmi műveket vizsgálja, Lappalainen írása az egyetlen, amely ezt átfogóan teszi, mások egy vagy néhány választott alkotást állítanak fókuszba. Értekezésemben ugyanakkor a Lappalainen által vizsgált kört is kiterjesztem a cikke születése óta eltelt időszakban megjelent, ill. a korábban kiadott, ám általa nem tárgyalt ifjúsági regényekkel. Lappalainen a műveket elsősorban a cselekmény és a karakterek szempontjából elemzi, noha kitér az elbeszélőmódra is. Szempontjait némileg átstrukturálva és kiegészítve veszem elemzésem vezérfonalául, helyenként azonban vitatom megállapításait.

Noha a tematikai elemzés az 1960-as, 1970-es évek során a posztstrukturalista irodalomtudományi irányzatok térhódításával háttérbe szorult, az 1980-as évek végétől kezdődően nemzetközileg ismét népszerűbbé vált. Terminológiáját tekintve a kutatási ág korántsem egységes: egyrészt a téma fogalmát érintően is különböző felfogások és definíciók születtek, másrészt a különböző nyelvterületek gyakorlata is eltér egymástól (vö. pl. Suomela 2001, 141–143). Az alábbiakban az általam kiindulópontnak vett meghatározásokat tekintem át.

A *téma* azt fejezi ki, amiről a szövegben szó van. Közel áll a *tárgy* fogalmához, hiszen ez utóbbi is arra a kérdésre válaszol, miről szól a szöveg. Míg a tárgy ezt konkrét módon teszi – a válasz egy vagy több, személyeket, helyszíneket vagy eseményeket leíró főnév –, addig a téma valamely absztrakt fogalommal vagy frázissal adható meg, és meghatározása előfeltételezi a szöveg értelmezését az olvasó részéről. (Suomela 2001, 142–144)

A téma további rokon fogalma a *motívum*, amelyet zömében – a témához hasonlóan – az interpretáláshoz kapcsolódó jelentésegységnek tekintenek, és így csak dimenziójában tér el a témától: annál kisebb, konkrétabb, helyhez kötöttebb tematikai egységet jelöl. A témára, illetve motívumra bontás ugyanakkor szöveghez kötött, nem általános érvényű: ami egy adott műben motívumként jelenik meg, másutt témává emelkedhet, és fordítva. (Suomela 2001, 144)

Dolgozatomban a motívumok szintjén nem elemzem a szövegeket, említek azonban fő vagy központi, illetve mellék- vagy további témákat az egyes művekkel kapcsolatban. Utóbbiak alatt az

érintett szövegek jelentős részén végigvonuló, ugyanakkor az én értelmezésemben a központi szerepet betöltő téma mellett valamelyest háttérbe szoruló jelentésegységeket értem.

A tematikus elemzésmódon belül két válfaj különíthető el (Suomela 2001, 153). A szintagmatikus (horizontális, dinamikus) irányzat a témára mint adott szövegen belüli témára összpontosít, a témát a szöveg funkcionális, a formát és tartalmat egybeszövő hálójának lényegi részeként kezeli, míg a paradigmatikus (vertikális, statikus) vizsgálati mód a szövegközöttiséget állítja a középpontba, és a témák szövegről szövegre történő mozgásával ill. fejlődésével foglalkozik, mind szinkronikus, mind diakronikus viszonylatban. Ennek alapján elemzésemben mindkét megközelítésmód megjelenik: a négy részletes regényelemzés a szintagmatikus, míg a témaválasztás, a teljes vizsgálati kör a paradigmatikus szemszöget képviseli.

KUTATÁSI EREDMÉNYEK

Összehasonlító elemzés

Elemzésem célja annak vizsgálata volt, hogy az evészavar-tematika milyen módon kerül megjelenítésre az érintett alkotásokban, így szempontjaimat az ezzel legszorosabban összefüggő vonatkozások adták. [7] Értekezésem így kitér az étel és az evés szerepére a gyermek- és ifjúsági irodalomban, a narrációra, a főszereplők, illetve az evészavar által érintett szereplők karakterére, a családi háttérre és a családtagok szerepére, továbbá az evészavarok bemutatására.

Lappalainen (2006) szerint az étel szerepeltetése a gyermek- és ifjúsági irodalomban legtöbbször a hatalom kérdésével fonódik össze. Míg azonban a felnőttek hatalmával szembeni lázadás eszközeként a gyermekirodalomban gyakrabban szerepel a habzsolás, addig az ifjúsági művekben éppen az evés megfékezésére, a fogyasztás uralására törekszenek. Lappalainen azt is kiemeli, hogy az anorexiát megjelenítő ifjúsági regényekben a hatalom problematikája olyan témákkal szövődik egybe, mint a testiség, a nemi identitás, a szexualitás, az identitás, illetve a szigorú társadalmi normarendszer kérdése. Megállapítása kiterjeszthető a bulimiaábrázolásokra is. Mindez illeszkedik abba, hogy az ifjúsági regény számára az identitásra és szubjektivitásra vonatkozó kérdések hagyományosan alapvető fontosságúak (vö. Rättyä 2003, 99), továbbá hogy az utóbbi évek finn ifjúsági művei az identitást előszeretettel tárgyalták éppen a testiség révén (l. fent). (Lappalainen 2006, 136–137)

A tizenöt regényből nyolcban az elbeszélés első személyű. Az alkotások emellett zömmel belső fokalizáló(ka)t alkalmaznak, azaz az elbeszélés olyan karakter szemszögéből történik, aki maga is részese az eseményeknek. Ez legtöbbször az evészavar által érintett szereplővel azonos,

[7] Ennek fényében nem törekedtem a szövegek egységes és kimerítő prózapoétikai vizsgálatára. Ez utóbbi nemcsak a hangsúlyt helyezte volna máshová, terjedelmileg is meghaladta volna egyetlen dolgozat kereteit, így a szövegeknek csak bizonyos, a fenti szempontokkal összefüggésben álló tényezőire tértem ki.

vagy utóbbi is egyike a több fokalizálónak. Az első személyű elbeszélés személyességével igen közel hozza a történetet az olvasóhoz, a hitelesség érzetével telíti azt. Hasonló hatás figyelhető meg a harmadik személyű, ám belső fokalizálót alkalmazó írásmódban, de itt a külső elbeszélő alkalmazása már valamelyest eltávolítja az olvasótól a történetet. Ez utóbbit indokolhatja azon cél, hogy a fiatal olvasót ne rázza meg túlságosan a történet (vö. Lappalainen 2006, 142), azonban a külső elbeszélő alkalmazása arra is jó eszköz, hogy objektív jelleget kölcsönözzön az eseményeknek: azokról nem egy az eseményekben részt vevő karakter szubjektív elbeszélésében hallunk, hanem úgy tűnik, mintha egy pártatlan külső szemszögből olvasnánk róluk – még akkor is, ha ez utóbbi objektivitása pusztán látszólagos. A több fokalizáló alkalmazása szintén az objektivitás árnyalatával ötvözi a szubjektivitást, mivel a történéseket eltérő szemszögekből mutatja be, így rámutat, hogy az eseményeknek többféle megközelítése lehetséges.

Első személyű elbeszélőmód, ill. harmadik személyű, belső fokalizálót alkalmazó narráció esetén magától adódik a feltételezés, hogy az elbeszélő nem megbízható, hiszen a narrátorként ill. fokalizálóként működő szereplő saját véleménye és érdekei kerülnek előtérbe. Az evészavar által érintett szereplők esetében emellett nyilvánvalóvá is válik, hogy saját testük megítélésében mindenképpen torzít a látásmódjuk. Másrészt éppen ezzel kapcsolatban az érintett szereplők saját belső igazságukat tárják fel. Az elbeszélő tágabb körű megbízhatatlanságára mindössze két regényben láthatunk példát, és ez mindkét esetben a történet egyik fontos elemét is adja.[8]

Lappalainen (2006, 142) a vizsgált műveket narratív megoldásaik tekintetében meglehetősen konvencionálisnak ítéli, kivételként csak Puskala és Poutanen regényét említi. Nem tér ki arra, hogy mit ért konvencionális narratív megoldásnak, az általa említett két kivétel alapján azonban az feltételezhető, hogy nem konvencionálisnak tekinti, ha a narráció többféle jellegű szövegből tevődik össze, vagy ha más műfaj formáját veszi át.[9] Az első kitétel alapján azonban nem konvencionálisnak tekinthetők azon szövegek is, amelyek élnek a paratextus eszközével, többféle műfajú szöveg együttélése pedig több alkotásban is megfigyelhető. A „nem konvencionális" meghatározás értelmezését ily módon kitágítva a konvencionális–nem konvencionális narratív megoldásokkal élő művek aránya kiegyenlítődik. Ez is mutatja, hogy a kortárs finn ifjúsági regények szívesen kísérleteznek a formával (vö. Heikkilä-Halttunen 2001, 232).

A kortárs finn ifjúsági regények evészavar-ábrázolásai „női művek": mind az evészavar által érintett szereplők, mind a feltételezett olvasók a kamasz lányok közül kerülnek ki, emellett a kérdéses alkotások szerzői is minden esetben írónők. A karakterválasztás terén ez az evészavarok

[8] Az *Euroopan pehmeimmät huulet* kiindulópontját az adja, hogy a narrátor-főszereplő a fájdalmas dolgokat képtelen kimondani, és ezekről naplójában és elbeszélésében is csak részlegesen nyilatkozik. A *Levoton Tuhkimo* történetének középpontjában az áll, hogy az elbeszélő-főszereplő önmaga előtt is tagadja a közelmúlt eseményeit és bennük játszott saját szerepét. A történtek beismerésére csak késleltetve kerül sor.

[9] L. Puskalánál az első személyű elbeszélés és a naplóbejegyzések vegyítése, Poutanennél a naplóforma.

érintetti köre mellett azt is tükrözi, hogy az 1990-es évek közepétől a finn ifjúsági regényekben a lányalakok kerültek fókuszba. Harmadik okként a nők és a betegség kulturális összekapcsoltsága említhető, amely az ifjúsági irodalomban is megfigyelhető. (vö. Lappalainen 2006, 143)

A főszereplők életkora az anorexiaábrázolásokban döntően 14–16 év, a bulimia-ábrázolásokban 16–19 év, amely tükrözi az evészavarokban megbetegedők jellemző életkorát. Lappalainen (2006, 143–144) az anorexiaábrázolások főszereplőinek életkorválasztását narratív eszközként is értelmezi: az érintett lányalakok tökéletességre törekvését a lehető legjobb általános iskolai végbizonyítványért hajtás még inkább kiélezi, feszültebbé téve a cselekményt. Meglátásom szerint az iskolai teljesítmény ugyanakkor az anorexiaábrázolásoknál hangsúlyosabbá válik a bulimiaábrázolások esetében. Lappalainen szerint (2006, 146) a regények a betegség által érintett szereplők karakteréből elsősorban a tökéletességre törekvést és a sikertelenségtől való rettegést emelik ki. Bizonyos esetekben ugyanakkor véleményem szerint a tökéletességre törekvés helyett az elégtelenségérzet jellemzi jobban az érintett karaktereket.

A vizsgált alkotások a megjelenített családtípusok és szülőalakok révén a családi háttér, a családi (szülők közötti, ill. szülő–gyermek-) konfliktusok hatását mutatják az evészavarok kialakulásában. Legtöbbször átlagosnak mondható családok állnak a középpontban, ami azt sugallja, hogy az evészavarok közvetlenül vagy egy családtag révén bárkit érinthetnek. Az alkotások döntő többségében családi környezetben élnek a főszereplők, noha a családok közt akad példa csonka-, teljes és befogadócsaládra is. A regények főszereplői döntő módon középosztálybeli családok kamasz lányai. A cselekmény legtöbbször urbánus közegbe, sokszor a fővárosba helyeződik. A művek így zömében azt sugallják, hogy az evészavarok jelensége középosztálybeli és (nagy)városi probléma.[10] A szülők munkája azonban sokszor a tágabb társadalmi környezetnél jobban előtérbe kerül. Érdekes vonás, hogy a művészi jellegű foglalkozás vagy hobbi több esetben is megjelenik, mindig nőalakokhoz kapcsolódóan. Az anyák művészi foglalkozása minden esetben azt a hatást erősíti, hogy a maguk világában élnek, nincsenek jelen lányuk életében.

Lappalainennel (2006, 151) szemben úgy vélem, az apa karaktere sok esetben fontos szerepet játszik történetben, akár az evészavar-tematikával összefüggésben (pl. a betegség kialakulásának hátterében), akár bizalmasi funkcióban. Kétségtelen azonban, hogy a regények zömében a szülők közül az anya karaktere kap nagyobb hangsúlyt. Sokszor ő képviseli a hősnő számára a nőiség azon mintáját, amelyet nem hajlandó elfogadni, másutt a túlzott elvárások koncentrálódnak karakterébe, míg helyenként az elhunyt édesanya iránti vágy adja a betegség egyik kiváltó okát.

A szülők mellett sok esetben a testvérek is fontos szerepet töltenek be a vizsgált regényekben. A testvér alakja sokszor valamiféle kontrasztot, összehasonlítási alapot jelent a főszereplő számára,

[10] Ez megfelel annak, hogy az evészavarokat kezdetben a nyugati társadalmak felsőbb rétegeihez tartozó nők betegségének tekintették, más társadalmi rétegekben és kultúrákban csak az utóbbi időben figyelhető meg terjedésük.

emellett azonban – noha tökéletlenül – bizalmasi szerepkört is betölthet. A nagyszülők alakja csak a vizsgált regények egy részében jelenik meg, általában kétféle funkcióval: egyrészt támaszt nyújtó szerepkörben, másrészt legtöbbször alkalmat adnak az öregedés, elmúlás témáinak felvetésére is.

A szóban forgó evészavartípusok különbözősége ellenére a vizsgált regények hasonló szempontok alapján ábrázolják a betegségeket. Ilyen az evészavar jelentette életmód és tünetek, a környezet reagálása és a gyógyulás kérdése. A művekben az evészavarral kapcsolatos események lefolyása követi a klinikai vizsgálatok felvázolta sémát, így az evészavarral kapcsolatos cselekmény realisztikusnak nevezhető (vö. Lappalainen 2006, 144).

A regények kétharmadában az evészavar már fennáll az érintett szereplőknél a cselekmény kezdetekor, és legtöbbször viszonylag hamar fény is derül rá az elbeszélésből. Mindössze öt alkotás ábrázolja az evészavar kialakulásának folyamatát. Az anorexia- és bulimiaábrázolásokban is megjelenő fogyási vágy célja sokszor egy feltételezett női karcsúságideál elérése is, ugyanakkor ez még ezen esetekben sem jelenti a kizárólagos, még csak nem is a legfontosabb motivációt. A megfelelési vágy szélesebben értelmezendő, ill. a betegség kialakulásának hátterében egyéb lelki okok is állnak (egy családtag halála, a család szétesése, szakítás vagy az amiatti félelem, megfeneklett vagy zavaros élethelyzet, magára hagyatottság). Egyes anorexiaábrázolásokban a „testetlen testre” való törekvést a nővé válás elkerülése motiválja.

A két evészavartípus eltéréséből fakadóan különböznek a vizsgált regények az adott betegség jelentette hétköznapok ábrázolásában, noha a rutinszerűség eltérő szempontból (anorexia: a fogyasztás kontrollálása, megrögzött sportolás; bulimia: a rohamok titkolása), de mindkét csoportban felfedezhető. A művek nem tartózkodnak a naturalista ábrázolásmódtól, ezt példázzák az érintett lányok testképét (testképzavarát) leíró szakaszok, ill. az anorexia tárgyú regényekben a betegség fiziológiai tüneteinek, a bulimia tárgyú művekben pedig az önhánytatásnak az ábrázolása.

A regények legtöbbjében az evéshez valamiféle kényszer kapcsolódik. Az anorexia-ábrázolásokban a kényszer külső: az érintett szereplőket környezetük igyekszik evésre bírni. A bulimiaábrázolásokban az evéssel kapcsolatos kényszer belülről fakad: a rohamok során az érintett szereplők testi-lelki késztetésre falják az ételt. Az anorexia tárgyú művekben emellett az étel és evés undort vált ki az érintett szereplőkből, míg a bulimia tárgyúakban az evés vigaszt, menedéket is nyújt. Az evés mint ízélmény mindemellett ebben a csoportban is szinte alig jelenik meg.

Jelentős különbség lelhető fel az anorexia- és a bulimiaábrázolások között abban, hogy maguk az érintettek hogyan értékelik viselkedésüket. Az anorexiás szereplők tagadják, beteg voltukat, sőt, büszék arra, hogy uralják testüket.[11] Legtöbbször a bulimiás szereplők sem tartják problémájukat

[11] Az evés megtagadása mint a test feletti hatalomgyakorlás formája emellett eszköz lehet a környezet, általában a szülők uralására is (vö. Lappalainen 2006, 147–148).

betegségnek, különbség azonban, hogy őket viselkedésük szégyennel tölti el, gyengeségként élik meg, hogy képtelenek ellenállni a falási és önhánytatási rohamoknak.

Az evészavarok sokszor nyílt témaként is felmerülnek. Leggyakrabban orvosok, ápolónők szembesítik az érintett szereplőket betegségükkel és annak lehetséges következményeivel. Ez cselekményformáló tényező, hiszen előbb-utóbb kihatással bír az érintett viselkedésére, másrészt eszköz arra is, hogy a mű a cselekménybe ágyazva szélesebb körű, külső szemszögű tájékoztatást nyújtson a betegségről. Ugyanez a funkció más karakterek – pl. barátok – kapcsán is előfordul.

A szülők sokáig nem veszik észre lányuk betegségét, ill. ha észlelik is a tüneteket, nem fogják fel azok komolyságát, engedetlenségnek, esetenként más oknak tudják be azokat. A barátok reagálása – amennyiben kiderül számukra társuk betegsége – pozitív: az érintettet támogatásukról biztosítják, és így hozzásegítik a gyógyuláshoz.[12] Zömében pozitív fényben tüntetik fel a vizsgált művek az egészségügyi és szociális hálózat szakembereinek reakcióját is, noha ezt némileg árnyalja, hogy segítő szándékuk nem mindig vezet gyors eredményhez.[13] Annak ellenére, hogy az érintett karakterek zömében iskolás szereplők, a tanárok reakciója mindössze néhány regényben merül fel témaként: körükben segítő és tagadó szándék egyaránt előfordul.

A vizsgált alkotásokban a fogyásra való törekvés nem az érintett szereplők által kívánt eredményhez vezet. Az anorexiaábrázolásokban a túlfeszített diéta és az esetlegesen ehhez társuló kényszeres sportolás következtében a lányok állapota folyamatosan romlik, és legtöbbször kórházba kerülnek. A hozzáállásukban bekövetkező fordulathoz azonban még radikálisabb, nem csupán a fizikai mozgásteret korlátozó, hanem a lélek mélyét érintő hatás kell. Ez lehet például a halál eshetőségére való rádöbbenés, vagy valamiféle az önértékelést növelő tényező – például egy fiú érdeklődése vagy művészi siker –, illetve jellemfejlődés. Előfordul az is, hogy a felsorolt tényezők többjének együttállása vezet a gyógyulás megindulásához. Mindez igaz a bulimia tárgyú regényekre is, azon különbséggel, hogy ezek főszereplői nem kerülnek kórházba, ugyanakkor az alkotások nagyobbik részében (az ötből három esetben) itt is felmerül orvosi segítség kérése. Fontos eltérés azonban az anorexia tárgyú művektől, hogy itt a szereplők maguk fordulnak segítségért.

Végkifejletükből kiindulva a vizsgált alkotások túlélési történetek. Noha teljes gyógyulás általában nem következik be a cselekmény végére,[14] a zárás a gyógyulás felé mutat. A gyógyulás reménye mindemellett néha erősebb, néha azonban nyitottabb marad a folytatás.

---

[12] Ez – az ifjúsági regények hagyományának megfelelően – előtérbe helyezi a barátság értékét, fontosságát, és maga a barátság is tematizálódik az alkotásokban.

[13] Ez utóbbi azonban elsősorban azt tükrözi, hogy az evészavaros betegek gyógyításához a külső eszközök nem elegendőek, maguknak is be kell ismerniük betegségüket, és akarniuk kell a gyógyulást.

[14] Ily módon a történetek végződése realisztikusabbnak is hat, mintha hirtelen csodás gyógyulással záródnának, hiszen az evészavarokból való kigyógyulás hosszan tartó folyamatot jelent.

A kiemelt regények részletes elemzése

Az alkotások részben különböző nézőpontból ábrázolják a megjelenített evészavart. A szemszög a *Siskoni, enkelinluinen tyttö* esetében kétszeresen is külső: a harmadik személyű narrátor a főszereplő fokalizálásával láttatja a történéseket, ám utóbbi is külső szemlélőként figyeli az evészavar által érintett húga sorsát. A *Madonnában* vegyül a külső és belső szemszög: a harmadik személyű, mindentudó narrátor sokszor az anorexiás főszereplő fokalizálásával láttatja az eseményeket, egyes szakaszokban azonban más szereplőre vált a fokalizálás, vagy a narrátor lép fel külső fokalizálóként. A legközvetlenebb ábrázolásmóddal az *Euroopan pehmeimmät huulet* és az *Ihana meri* dolgozik. Mindkettőben első személyű a narráció, ami vallomásos jelleggel ruházza fel az elbeszélést, és ezt még inkább kiemeli a mindkét műben megjelenő naplóforma. Az érintett szereplő fokalizálóvá tétele a *Madonnában* szintén hasonló hatással bír.[15]

Különbség rejlik abban is, hová helyezik az egyes alkotások a hangsúlyt az evészavar ábrázolásában. A *Madonna* és az *Euroopan pehmeimmät huulet* a pszichés indítékokat, főszereplőjük lelki világát állítják a középpontba. Az evészavar megnyilvánulási formái csak néhol kapnak teret. Hasonló a helyzet a *Siskoni, enkelinluinen tyttö* tekintetében, melyben az evészavarral járó napi gyakorlat leírása amiatt is háttérbe szorul, hogy a fokalizáló szereplő csak ritkán szembesül vele. A lelki háttér fókuszba kerülését ugyanitt az is motiválja, hogy a főszereplő bizalmasul szolgál húga számára, illetve hogy húga végső soron benne is okot lát elkeseredésére (féltékenység apjuk iránt, kisebbségi érzés). Az evészavar jelentette mindennapok az *Ihana meriben* kapják a legnagyobb teret, amellett, hogy a lelki háttér ott is döntő hangsúllyal bír.

Eltérnek egymástól a regények abban is, milyen tág világot adnak főszereplőjüknek. A *Madonna* és az *Euroopan pehmeimmät huulet* hősnőjének világa szinte csak saját magára és családjára szűkül. Az *Ihana meri* főszereplőjének világa már egyértelműen három szegletből áll: önmaga, családja és az iskola. Részben párba állítható ezzel a *Siskoni, enkelinluinen tyttö*. A beteg lány világának itt is három eleme van, önmaga, családja és kortársi környezete. A főszereplő világa azonban ennél sokkal tágabb: nála ott vannak a baráti kapcsolatok, a párkapcsolat és a zene, emellett öntudatosan véleményt mond különböző társadalmi kérdésekben is, így ez a regény szemszögválasztása miatt kétféleképpen viselkedik.

A regények központi témáját minden esetben az identitás kérdése adja, ugyanakkor az egyes művek annak eltérő szegletére koncentrálnak. A *Madonna* és az *Ihana meri* esetében a női identitás áll a középpontban, de ezen belül eltérő módon. A *Madonnában* a női identitás biológiai oldalról válik problematikussá a főszereplő számára, míg az *Ihana meri* hősnője a társadalomban élő

[15] Ugyanez a hatás a *Siskoni, enkelinluinen tyttö* esetében is megfigyelhető, ám ott nem a betegség által érintett szereplő a fokalizáló.

hagyományos nőkép ellen lázad. A *Siskoni, enkelinluinen tyttö* és az *Euroopan pehmeimmät huulet* érintett szereplőinél pedig az énkeresés és a mások általi elfogadás tematizálódik.

A férfi–nő-kapcsolat minden regényben fontos téma, de ebben a tekintetben is felfedezhetők különbségek. Részben hasonló a *Madonna* és az *Ihana meri* kiindulópontja: előbbi főszereplője menekül a szexualitástól, utóbbi gondolatvilágában ez nyíltan meg sem jelenik. A háttérben mindkét esetben a férfi–nő-kapcsolat negatív tartalommal töltődése áll, ami a *Madonnában* egyértelműen a szülői háttérből fakad, az *Ihana meriben* pedig a nők társadalmi alárendeltségéből (ennek egyik fontos megnyilvánulási terepe itt is a család, főleg a szülők viszonya). Mindkét főszereplő meghaladja végül kiindulópontját, azonban jelentős eltérés a két regény között, hogy a *Madonna* főszereplőjének gyógyulásában látható szerepet játszik a románc, míg ugyanez az *Ihana meriben* nem kap teret. A szerelem mint férfi és nő közötti lehetséges viszony itt teljességgel hiányzik a regény világából. A *Siskoni, enkelinluinen tyttö* és az *Euroopan pehmeimmät huulet* is párba állítható egymással: az evészavart mindkettőben részben a párkapcsolat hiánya motiválja. Ez azonban nyilvánvalóan csak egyik oka betegségüknek, amit az is jelez, hogy a gyógyulás mindkettőben románc nélkül, az anyával való viszony rendezését követően megindul. Az *Euroopan pehmeimmät huulet* végén felvillanó lehetőség a románcra már egyfajta jutalomként is értelmezhető. Más szinten vizsgálva a férfi–nő-kapcsolat ezen két regény esetében is negatív tartalommal töltődik (szakítás, hűtlenség). Honkasalo regénye kivételt jelent annyiban, hogy a főszereplő párkapcsolata révén már kezdettől fogva pozitív képet is ad a férfi–nő-viszonyról. A társadalom által sugallt nőkép és a hagyományos, férfiaknak való alárendelt női szerep elutasítása azonban itt is megjelenik, de nem az anorexiában szenvedő figura, hanem a főszereplő révén.

Rättyä (2007, 75) az *Ihana meri* főszereplőjének betegséggel való küzdelmét mint a lét értelmére való rátalálást értelmezi: az egyénnek rá kell jönnie, csakis egyedül felelős önmagáért, sorsáért. Ez a konklúzió a másik három regényre is érvényesnek mondható, azon kitétellel, hogy szemszöge miatt a *Siskoni, enkelinluinen tyttö* esetében elsősorban a főszereplő vonatkozásában válik nyilvánvalóvá. Az alkotások így voltaképpen a felnőtté válást tematizálják, illeszkedve ezzel nemcsak a kortárs finn ifjúsági regény fő vonulatába, hanem az ifjúsági regény hagyományaiba is.

Véleményem szerint annak ellenére, hogy az evészavarok témaként az 1980-as évek közepén bukkantak fel a finn ifjúsági irodalomban, és a 2000-es évek közepe óta csak kivételes esetben kerültek előtérbe, mégsem jelentenek egyfajta zárványt annak történetében. Az evészavar-szál révén tárgyalt témák (identitáskeresés, szülő–gyermek-kapcsolat, férfi–nő-viszony stb.) az érintett alkotásokat összefűzik nemcsak a korábbi ifjúsági művekkel, de az utóbbi évek vonulataival, valamint a felnőtteknek szánt irodalommal is. A tematikai kapcsolódás révén így további lehetséges kutatási irányok többféle szempont alapján is meghatározhatóak.

TOVÁBBI LEHETSÉGES KUTATÁSI IRÁNYOK

A részletes tematikai elemzés kiterjesztésével a jelen dolgozatban tárgyalt művek teljes körére teljesebb kép volna szerezhető arról, az evészavarok milyen egyéb témákkal fűződnek össze a finn ifjúsági regényekben. Ebből kiindulva vizsgálni lehetne, hogy az adott témák mennyire voltak előtérben ugyanezen időszak más ifjúsági regényeiben, azaz az evészavar-ábrázolások tematikája mennyire illeszkedik a kor jellemző tematikai skálájába, ill. mennyiben hozott újat ahhoz képest. Más részről a jelen dolgozatban vizsgált alkotások körénél megmaradva a nőiséggel, női testtel, női identitással kapcsolatos témák az evészavarokon túl is feltérképezhetőek lennének. Az elemzés kiterjesztése a többi vizsgált alkotásra egyszersmind átfogóbb képet adna a művekben megjelenő szimbólumokról is, ezek összevetése pedig szintén érdekes adalékokkal szolgálhat.[16]

Az evészavar-ábrázolások vizsgálatát ki lehetne terjeszteni a túlsúlyt, kövérséget tárgyaló alkotásokra is. Utóbbiak témaként feltehetően az anorexiánál vagy bulimiánál korábban bekerültek az ifjúsági irodalomba és nemcsak lány, de fiú szereplők vonatkozásában is megjelennek. Emellett valószínűsíthetően az itt tárgyalt regényekhez hasonlóan megjelenik bennük az identitás, elvárások, elfogadás tematikája, utóbbiak feltehetően az anorexia- és bulimiaábrázolásokhoz képest jóval gyakrabban a kortársi közösség vonatkozásában (a kövérség sokszor ad okot az érintett kiközösítésére). Ezen tematika révén az érintett alkotások a másság egyéb (pl. származásbéli, vallási, szexuális) formáit tárgyaló művekkel is összevethetőek lennének.

A jelen dolgozatban tárgyalt alkotások zöme emellett vizsgálható a családon belüli, azon túl is elsősorban az anya–lánya-kapcsolatot tematizáló művekkel összefüggésben (vö. Lappalainen 2006, 151), akár szűkebben az ételhez, evéshez fűződő szimbólumok megjelenése kapcsán is. Ugyanígy folytatható a vizsgálat az ételadás és -megvonás mint a hatalomgyakorlás kifejeződése irányába.

A fenti kérdéskörök emellett a felnőtt irodalom evészavar-ábrázolásaiban is vizsgálhatók.

Napjainkban az egyén életének külső keretei folyamatos, sokszor igen gyors változásnak kitettek. Az egyén társadalomban elfoglalt helye korántsem állandó, sem a mikro- (pl. család), sem a makroközösségek (pl. munka) tekintetében. Paradox módon – hiszen természetétől fogva szintén állandóan változik – a változások közepette a test tűnhet az egyetlen állandó, az énhez születésétől élete végéig hozzátartozó keretnek. A külső, kontrollálhatatlan változások közepette az egyén úgy érezheti, egyedül teste felett van csak hatalma, élete más vonatkozásait rajta kívül álló erők uralják. Ugyanakkor ezen hatalomérzet csalóka, hiszen a testről alkotott kép is kulturális befolyásoltságú. Mindezek következtében a test válik az önmeghatározás terepévé, az identitás kifejezésének

[16] Így például több regényben is megjelenik a víz szimbóluma – pl. tenger, eső képében –, amely formájától függően női (alaktalan víztömeg) és férfi (formát öltött víz) princípium is lehet (Reuss 2001). Mivel az evészavarok kapcsán a női és férfi minőségek központi szerepet kapnak, érdemes volna vizsgálni, a víz különböző megjelenési formái szimbólumként mi módon funkcionálnak az érintett alkotásokban.

felületévé. Az evészavarok szépirodalmi megjelenésének vizsgálata a testtel, korporalitással és identitással való összefüggései miatt fontos adalékokkal szolgál napjaink kultúrájáról.

A TÉZISFÜZETBEN EMLÍTETT HIVATKOZÁSOK FORRÁSAI

Heikkilä-Halttunen, Päivi 2001: Siivet varpaiden välissä. Nuortenkirjallisuuden teemoja ja virtauksia. *Kirjaseikkailu. Lasten- ja nuortenkirjallisuuden opas*. Toim.: Tuula Korolainen. Helsinki: Tammi. 219–237.

Huhtala, Liisi 2006: Rumien kanssa ei leikitä. Ruumiillisuudesta uudessa suomalaisessa nuortenromaanissa. *Onnimanni*, 2/2006. 12–19.

Lappalainen, Päivi 2006: Anarkiasta anoreksiaan. Ruoan merkityksestä lasten- ja nuortenkirjallisuudessa. *Täysi kattaus. Ruokaa ja juomaa kirjallisuudessa.* Toim.: Siru Kainulainen – Viola Parente-Čapková. Turku: Turun yliopisto. 126–158.

Reuss Gabriella 2001: víz. *Szimbólumtár. Jelképek, motívumok, témák az egyetemes és a magyar kultúrából.* Szerk.: Pál József – Újvári Edit. 2., javított kiadás. Budapest: Balassi. 509–512.

Rättyä, Kaisu 2003: Nuoren identiteetin etsintä. Jukka Parkkisen *Suvi Kinos ja elämän eväät*-romaani minän rakentajana. *Nuori kirjan peilissä. Nuortenromaani 2000-luvun taitteessa*. Toim.: Päivi Heikkilä-Halttunen – Kaisu Rättyä. [Helsinki]: Nuorisotutkimusseura. 98–119.

Rättyä, Kaisu 2007: Nuori, mieli ja ruumis. Nuortenkirjojen suhde sairauksiin. *Taide ja taudit. Tutkimusretkiä sairauden ja kulttuurin kosketuspinnoilla.* Toim.: Laura Korttunen – Juhani Niemi – Arvos Pasternack. Tampere: Tampere University Press. 71–84.

Suomela, Susanna 2001: Teemasta ja sen tutkimuksesta. *Kirjallisuudentutkimuksen peruskäsitteitä*. Toim.: Outi Alanko – Tiina Käkelä-Puumala. Helsinki: SKS. 141–162.

A SZERZŐ TÉMÁHOZ KAPCSOLÓDÓ PUBLIKÁCIÓI, ELŐADÁSAI, MŰFORDÍTÁSA

Anorexia és női identitás: Kira Poutanen *Ihana meri* című regényének tematikai elemzése. Megjelent az ELTE BTK Irodalomtudományi Doktori Iskolájának publikációs fórumán, 2010. <http://doktori-publik.freeblog.hu/categories/Az_urali_nepek_folklorja_es_irodalma/>

Syömishäiriöt kirjallisina aiheina – esimerkkejä suomalaisesta ja unkarilaisesta nykyproosasta. Kira Poutasen *Ihana meri* ja Dóra Galgóczin *Test a lélek börtönében*. Elhangzott a *VII. finn–magyar kontrasztív konferencián* (Szombathely, 2011. május 12–13.). Megjelenik a konferencia előadásait tartalmazó kötetben (*Kaukovertailuja VII*), a *Specimina Fennica* sorozatban.

Euroopan pehmeimmät huulet. A bulimia nervosa mint befogadás és kitaszítás szimbóluma Sirpa Puskala ifjúsági regényében. Elhangzott a *Nyugat-Magyarországi Egyetem Bölcsészettudományi Kara Uralisztika Intézeti Tanszékének Jubileumi konferenciáján* (2011. november 10–11.). Megjelenik a konferencia előadásaiból készülő kiadványban.

Kira Poutanen: *A csodálatos tenger* (Cerkabella, 2009)